

YETKİN DÜŞÜNCE

Hakikatin kaynağına yolculuk

Sayı: 4 / Yıl: 1 / Ekim-Kasım-Aralık / 2018

İmtiyaz Sahibi

İlimyurdu Yayıncılık ve
Eğitim Hiz. Ltd. Şti. adına
Latif Kınataş

Genel Yayın Yönetmeni

Mustafa Tekin

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü

Muhammet Çelik

Satış-Pazarlama-Abone ve Dağıtım

Yasin Demir
yasin@yetkindusunce.com

Kapak Tasarım

Ömer Faruk Yıldız

Mizanpaj

Mehdi Yılmaz

Yönetim Yeri Adresi:

İlimyurdu Yayıncılık ve
Eğitim Hiz. Ltd. Şti.
Molla Gürani Mah.
Akkoyunlu Sk. No: 36
Fındıkzade, Fatih / İSTANBUL
Tel : +90 212 533 05 35
Faks : +90 212 631 53 69
e-mail: info@yetkindusunce.com
Web : www.yetkindusunce.com

Basım Yeri:

Enes Basın Yayın ve
Matbaacılık Ltd.Şti.
Litros Yolu, Fatih Sanayi Sitesi
No: 12/210 Topkapı / İSTANBUL
Tel: +90 212 501 47 63

Abonelik (Yıllık 4 Sayı)

Bireysel: 100 TL
Kurumsal: 150 TL
Fiyatı: 20 TL

ISSN: 2602-4365

Yayın Türü: Yerel Süreli - (3 Aylık)

Yayın Kurulu

Adnan Demircan
Fatih Yaman
Kadir Canatan
Latif Kınataş
Muhammet Çelik
Mustafa Tekin
Nuri Yılmaz

Danışma Kurulu

Ahmet el-Katip
Ali Köse
Ayşe Yaşar Ümütlü
Celal Türer
Celeddin Çelik
Davut Dursun
Dursun Çiçek
Hasan Onat
Hüseyin Karaman
İhsan Toker
İlhami Güler
İsmail Taş
Lütfü Sunar
M. Mahfuz Söylemez
M. Ali Büyükkara
M. Muhtar Şankıti
Mehmet Azimli
Mustafa Çevik
Mustafa Öztürk
Osman Güman
Ö. Mahir Alper
Sönmez Kutlu
Şaban Ali Düzgün
Şinasi Gündüz
Ümit Aktaş
Vejdî Bilgin
Yıldız Ramazanoğlu

Her hakkı mahfuzdur. YETKİN DÜŞÜNCE'deki yazıların izin alınmadan veya kaynak gösterilmeden her türlü ortamda çoğaltılması yasaktır. Yayımlanan yazılardan, yazarlar sorumludur.

Ahlaklılığın Evreleri ve İdeal Ahlakın Özellikleri

Cafer Sadık YARAN

Prof. Dr. /19 Mayıs Üniversitesi

Ahlaken özgür düşünebilen ve bağımsız kararlar alıp cesurca uygulamaya geçirebilen aklı ve vicdanı hür bireyler olamayıp, başkalarına ve sürüye bağılılığı en risksiz ve güvenilir yol olarak görüp, entelektüel ve etik kişisel sorumlulukların ağır yükünden uzak bir biçimde yaşamayı uyanıklık, akıllılık ve sağduyululuk sanmak.

Felsefi terminolojideki anlamıyla 'ideal', bir şeyin ideler âlemindeki kusursuz mükemmeliyetini ifade ediyorsa da, daha genel ve gündelik anlamıyla o, bu dünyadaki herhangi bir somut varlık veya varoluşsal durumun, özel bir gayret gösterilmesi halinde gerçekleşebileceği tasavvur edilip arzulanan çok daha ileri, çok daha yüksek, çok daha mükemmel halini ifade eder. Söylemeye gerek yok ki, bu yazıda, ideal sözcüğü, bu ikinci anlamda kullanılacaktır. Buna göre, ahlaklılığın idealinden ya da ideal ahlaktan kasıt da, bu dünyanın koşullarında insanlar tarafından gerçekleştirilebilme potansiyeli olan ahlaklılığın olabilecek en yüksek, en ileri, en kusursuz ve mükemmel halidir.

İnsanlar arasında hiçbir şeyin ideali çok yaygın görülmediği gibi, ahlaklılığın ideali, en yüksek ve en ileri hali de, maalesef arzu edildiği kadar sık ve yaygın görülmez. Ancak bu insan doğasından kaynaklanan ve ne kadar çaba sarf edilirse edilsin asla başarılamayacak bir durum değildir. İdeal ahlak düzeyine çıkan insanlar her zaman vardır; bunların sayısı da çeşitli sebeplere bağlı olarak, bazı toplumlar ve zamanlarda daha çok bazılarında daha azdır. İdeal ahlak ile realitede karşılaşılan ahlak arasındaki açıklık ve hatta uçurumun varlığının sebepleri tespit ve teşhis edildikten sonra, burada görülen hata veya hastalıkların giderilmesi yoluyla ideal ahlak düzeyine daha fazla insanın veya toplumun erişmesini ümit etmek boş bir hayal veya felsefi bir ütopya değildir.

Bunun için önce ideal ahlak ile realitede karşılaşılan ortalama ve hatta yozlaşmış alt düzey ahlak/ahlaksızlık arasındaki açıklığın sebeplerinden bazılarını çok kısaca değinebiliriz. Daha sonra da bu sebepler, semptomlar arasında en önemli gördüğümüz bir tanesinin çözüm yolları üzerinde odaklanma yoluna gidebiliriz. Bu da ideal ahlakın ayırt edici özelliklerinin kişinin kendini test edebileceği ve eksikliklerini tamamlayabileceği şekilde bilinmiyor olmasıdır. Bundan dolayı yazının ilerleyen bölümünde ağırlıklı olarak ideal ahlakın özellikleri tespit edilmeye çalışılacaktır. Bunu yapmaya girişen bir kişi felsefi ideal ahlaktan da bahsedebilir (örneğin, Stoacıların ve Kant'ın üst düzey ahlakından), psikolojik ideal ahlaktan da bahsedebilir (örneğin, Kohlberg'in altı aşamalı ahlak kuramının son evresinden), dini ideal ahlaktan da bahsedebilir. Biz bu kısa yazıda sadece sonuncusu üzerinde duracak, dini ideal ahlakın özelliklerini Kur'an'dan hareketle tespit etmeye çalışacağız.

Önce ideal ve reel arasındaki farkın bazı sebeplerine değinebiliriz. İdeal ahlak ile günlük hayatta karşılaşılan veya medya üzerinden duyulan reel ahlak arasındaki uçurumun yaşadığımız dönemde bu derece fazla olmasının bazı sebepleri – maddeler halinde ve çok kısaca – şunlar ve benzerleridir.

1. Ahlaki buyruk ve öğütlerin, bireyin içinden ve vicdanından değil, dıştan ve toplumsal kültürden gelmesi; sağlam bir eğitimle yeterince içselleştirilip özümsemeden, zoraki ve yüzeysel olarak yaşanması.

2. Ahlaki buyruk ve öğütlerin kategorik değil hipotetik olarak algılan-

ması; her halükarda uyulması gereken bağlayıcı ilkeler olarak değil, fayda sağladığı veya en azından bir fedakârlık gerektirmediği sürece uyulmasında mahsur olmayan şarta bağlı ve gevşek değerler olarak görülmesi.

3. “İfrat, tefrit ve itidal” üçlemesindeki itidal/ölçülülük veya ‘orta yol’un, ‘ortalama yol’ ile, sıradanlık ve vasatlık ile karıştırılması; ‘önde yolculuk’ veya ‘ileride yolculuk’un ‘aşırılık/ıfrat’ ile karıştırılması ve gerektiğince ileri/ideal düzeye ilerlemenin yanlış olduğunun zannedilmesi.

4. Amaçların araçları meşru kıldığına inanılması; büyük amaçlar ve davaların küçük sayılabilecek ahlaki kusurlarla ideal ahlaktan uzaklaşmayı mazur gösterebileceğine inanılması. “Harp hiledir”, “X, bir harptir”, “O halde, X de bir hiledir” gibi keyfi kıyaslarla her alanda hilemsi hatalara gönül rahatlığıyla başvurulabilmesi.

5. Ahlaki değerlerin çoğunun zamanı ve mekanı aşan evrensel değerler olduğunu – zamanın postmodern rölativist ruhundan da destek alarak – inkar edip, tamamen göreceli olduğuna inanılması; ve dolayısıyla, ilkeli/tutarlı bir ahlaklıktan uzaklaşıp, adamına göre, duruma göre değişen, güvenilmez bir ahlakın, ahlak felsefesinde gelinen son ve en doğru nokta olduğunun zannedilmesi.

6. Yaşayan ideal ahlak örneklerinin azlığı; ideal ahlakı yaşayan ahlak abidesi şahısların ve ahlaklılık kahramanlarının, Leyla ve Mecnun vb. örneklerde ideal aşkı yaşayanlar gibi tarihe, efsanelere, romanlar, şiirler ve filmlere özgü geçmişte veya sanat/edebiyat dünyasında kaldığının ve kalması gerektiğinin zannedilmesi.

7. Ahlakta ilkeselliğin, tutarlılığın ve gerektiğinde ahlaklılık adına bedel ödemenin vurgulanmaması, önemsenmemesi, hatta aşırılık ve çağın ahlak anlayışının gerisinde kalmak olarak görülmesi. “Gemisini yürüten kaptandır” gibi sözlerle sonuca odaklanmanın tavsiye edilmesi ve sonuca sebep olan niyetin veya sonuca götüren süreçteki işlemlerin ahlaki olup olmadığının görmezden gelinmesi.

8. Yapılan ahlaqsızlığın, daha sonra ona eklenecek tövbe, sadaka, iyilik vb ile silinip temizleneceği inancının bilinçli veya bilinçsizce istismar edilmesi; Hz. Yusuf’un kardeşleri gibi, bile bile kötülüğü de, sonra nasıl temize çıkacaklarını da baştan ayarlayacak kadar akıllı olduğunun zannedilmesi. “Yusuf’u öldürün veya onu (uzak) yere atın ki babanızın

teveccühü yalnız size kalsın! Ondan sonra da (tövbe ederek) iyi kimseler olursunuz!” (Yusuf/12: 9).

9. Ahlaken özgür düşünebilen ve bağımsız kararlar alıp cesurca uygulamaya geçirebilen akli ve vicdanı hür bireyler olamayıp, başkalarına ve sürüye bağlılığı en risksiz ve güvenilir yol olarak görüp, entelektüel ve etik kişisel sorumlulukların ağır yükünden uzak bir biçimde yaşamayı uyanıklık, akıllılık ve sağduyululuk sanmak.

10. Özgüvensiz ve cesaretsiz olmak; kendi inançlarının, değerlerinin ve vicdanının gösterdiği ahlaki doğruyu dile getirmek ve hayata geçirmek konusunda yeterince yürekli, cesur ve yiğit olamayıp, korkak, pısrık ve ezik olmayı sineye çekmeye razı olmak.

11. Ahlaki zorluklar karşısında sabırsız, tahammülsüz, dayanıksız ve dirençsiz olmak; ödün vermeksizin ideal ahlaki değerlere bağlı kalma konusunda yetersizlik ve yılgınlık gösterip, değerlerden yavaş yavaş ya da öfkeyle, isyanla ve hızla uzaklaşmak.

12. İdeal ahlaki değere bağlılık konusunda yeterli aile terbiyesi, okul eğitimi ve akran desteği alamamış olmak; üst düzey ahlaki değerler konusunda cahil kalmak, aile çevresinin hissettirmeksizin kazandırabileceği ahlaki görgü ve nezaket kurallarına uygun yaşam tarzından yoksun yetişmek.

13. İdeal ahlakın yaşanmasına geri kalmış yahut yozlaşmış toplumsal çevrenin fırsat vermemesi, engellemesi, yasaklaması, yalnızlaştırması ve yabancılaştırması; Lut kavminin dediği gibi, ‘bu da gereğinden fazla ahlaklılık taşıyor’ gibi bir muameleyle cezalandırmaya ve en azından dışlamaya kalkışması. “Kavminin cevabı, ‘Onları (Lut ve arkadaşlarını) memleketinizden çıkarın! Çünkü onlar *fazla temizlik taslayan* insanlar!’ demelerinden başka bir şey olmadı.” (Araf/7: 82).

14. Yüksek onur, şeref, haysiyet, saygınlık, izzet-i nef bilincinin az ve düşük olması; ahlsızlığın getirdiği onursuzluğu ve soysuzluğu fazla bir zül ve zillet addetmeyen bir toplum içinde onlara uygun sıradan ve sürüden bir birey olarak kalınması. Kralın yasağına rağmen ölen kardeşinin cesedini usulüne uygun bir şekilde gömmek için ölümü göze alan kız kardeş Antigone gibi “ben hayatım pahasına da olsa gömeceğim ağabeyimi, onurlu bir ölümle ölmek daha çok korkutuyor beni” diyebilecek soylu bir onur anlayışına sahip olamamak.

15. İbadetleri yapmanın ahlaklılık için yeterli sanılması, ibadetlerin ahlakı zorunlu olarak doğurduğu ve geliştirdiğinin zannedilmesi, ahlak ve fazilet konusunda ayrı bir özen göstermenin gerekli olduğunun düşünülmemesi. Oysa ibadetlerin asıl amacı Allah'a kulluk ve itaatın gösterilmesidir ve ahlak onların tek amacı değildir. Ahlaklılık, ilave bir özen ve gayret gerektirir; yoksa sonuç Maun suresinde belirtildiği gibi olabilir. "Vay haline o namaz kılanların ki, Onlar namazlarının özünden uzaktırlar. Onlar halka gösteriş yaparlar. Hayra da engel olurlar." (Maun/107: 4-7).

16. Empati eksikliği, başkasının hahinden anlamayış, duygusuzluk, benmerkezcilik, bencillik, kibir, gurur gibi özelliklerden yeterince arınamamış olunması. Empati yahut "altın kural" bilincinin eksikliği, kişinin kendisine yapılmasını istemediğini başkasına rahatlıkla yapmasına, böylece ideal ahlak düzeyinden aşığı düşmesine yol açan genel özelliklerdendir. İdeal ahlak ile reel ahlak arasındaki uçurumun nedenlerine dair başka sebepler de sayılabilir; ancak nispeten daha ayrıntılı olarak üzerinde durmak istediğimiz son bir nedenle bu listeye şimdilik son verilebilir.

İbadetleri yapmanın ahlaklılık için yeterli sanılması, ibadetlerin ahlakı zorunlu olarak doğurduğu ve geliştirdiğinin zannedilmesi, ahlak ve fazilet konusunda ayrı bir özen göstermenin gerekli olduğunun düşünülmemesi. Oysa ibadetlerin asıl amacı Allah'a kulluk ve itaatın gösterilmesidir ve ahlak onların tek amacı değildir.

17. Ahlaklılığın çeşitli seviyelerinin, gelişimsel basamaklarının, birbirine bağı evrelerinin, gittikçe yükselen aşamalarının, bunların en yükseğı sayılabilecek ideal ahlakın ve bu aşamaların özellikleri ile onlara uygun eğitim yöntemlerinin yeterince net ve şeffaf bir biçimde bilinmiyor olması. Genel İslam ahlakı hafızamızı yoklayarak denilebilir ki, eğer yanılmıyorsak, İslam ahlak literatürü içinde ahlaklılığın dereceleriyle ilgili belirgin bir ayırım, tasnif, derecelendirme pek yok gibidir; dolayısıyla, ideal olanla olmayan arasındaki farklar da pek bilinmemektedir.

Oysa örneğin Tasavvuf dendiğinde, hemen manevi seyr-ü süluktaki farklı aşamalar ve dereceler olan "haller ve makamlar" dizisi akla gelir.

Ya da benzer şekilde, nefsin bulunduğu durumu ve katetmesi gereken uzun kemal yolunu evrelere bölen dört veya yedi nefis türleri hatıra gelir. Nitekim, Yunus'un şiirlerinde bu evreleri nasıl aşama aşama ilerleyip geçtiği ve zirveye çıktığı yahut ummana daldığı açıkça görülüyor.

“*Kuru idik yaş olduk kanatlandık kuş olduk*

Birbirimize eş olduk uçtuk elhamdülillah

Dirfilli pınar olduk, irkildik ırmak olduk

Aktık denize daldık taşıdık elhamdülillah.”

Burada Yunus, şiir diliyle, önce pınar olarak başlayıp, sonra ırmak olduğunu, daha sonra da deniz olup taşıdığını belirtiyor. Aşama aşama ilerleme son derece güzel bir teşbihi dille anlatılıyor. Peki, ahlakın buna benzer aşamaları neler? Ahlaklılığın pınarı ne, ırmağı ne, denizi ne? Kuru hali ne, yaş hali ne, kuş hali ne, eş hali ne? Biliyor muyuz? Bilmiyorsak, bu da o son noktaya ulaşmada sıkıntı çıkaran nedenlerden biri olsa gerektir.

Ahlakta ideale, kemale doğru giden ahlak düzeyleri ve bunların kendine özgü eğitim teknikleri yeterince bilinmeyince, kişiler ilgi gösterse ve istese de, ideale/kemale giden yolda yarı yolda kalabilir. Çünkü yolun neresinde olduğunu bilmeyenlerden, daha yolun başındaki de kendisini yolun sonunda sanabilir, ortasındaki de. Menzilin nihai özellikleri bilinmediği için, azıcık ilerleyip hafiften yüksek bir tümseğe çıkan ben menzile vardım zannedebilir. O tümseği aşip az daha ilerde birazcık daha yüksek bir tepeciğe çıkan, gerçek menzil burası, nihayet en yüksek ahlaklılığa ben erdim sanabilir. Tepelikler ve tepeler arasında dolaşanlar, daha alçaklarda olanlara baktıklarında, zirvedeki ideal kemal noktasında olduklarını sanabilir. Çünkü zirvenin özellikleri ve zirveye ulaşma yolları, - örneğin seyr-ü sülukta olduğu gibi - adım adım, basamak basamak anlatılmamış ve tam bir netlikle bilinmemektedir. Böyle olunca insanları ideal/kemal tepesine niye çıkamıyorlar diye fazla suçlamamak gerekir. Dolayısıyla, ideal ahlak isteniyorsa, önce seyr-ü süluka benzer şekilde deyim yerindeyse bir “seyr-i huluk” haritası çıkarmak gerekir. Ondan sonra insanları, bu tür bir haritayla, aşama aşama, kemal zirvesine nasıl çıkabilecekleri konusunda bilgilendirmek, yüreklendirmek ve özendirmek gerekir. Öyle görünüyor ki, Kur'an'dan hareketle, bu tür bir

derecelendirme ve onun zirvesini teşkil eden ideal ahlakın özelliklerini tespit etmek mümkündür.

Kur'an'a Göre İnsanların Ahlaki Farklılık ve Dereceleri

Kur'an'da, insanların hepsinin eşit değil, çeşitli açılardan – özellikle de dini ve ahlaki açılardan – farklı oldukları, ana hatlarıyla öncelikle adeta ikiye ayrıldıkları, çeşitli teşbihlerin de eşliğinde anlatılır. Örneğin şunlar gibi ayetler, insanları adeta ikiye ayırır: “Kör ile gören bir olmaz. Karanlıklar ile aydınlık bir olmaz. Gölge ile sıcaklık bir olmaz. Diriler ile ölümler de bir olmaz...” (Fâtır/35: 19-22). “Kör ile gören, iman edip salih ameller işleyenler ile kötülük yapan bir değildir...” (Mü’min/40: 58). “... Pis ile temiz bir olmaz. Pisin çokluğu hoşuna gitse bile...” (Maide/5: 100). “Cehennemliklerle cennetlikler bir olmaz...” (Haşır/59: 20). “Yine Allah şu iki insanı örnek veriyor: Biri dilsizdir, elinden hiçbir şey gelmez, efendisinin sırtında yüküdür, onu nereye gönderse yararlı bir sonuçla gelmez. Şimdi bununla adaleti emreden ve kendisi de dosdoğru yolda bulunan kimse bir olur mu?” (Nahl/16: 76). Bu ayetlerde, öncelikle iki ana grup görülüyor: İman edip salih amel işleyenler ve bu özelliklere sahip olmayanlar; kısaca, Müslümanlar ve gayrimüslimler. Ama bu iki ana grup da tek tip değil, kendi içlerinde dereceleri var görünüyor.

Önce çok kısaca gayr-i Müslimlerin kendi içinde ahlaki dereceliklerine örnek verilebilir. Mesela şu ayet, Ehl-i Kitab'ın hepsinin bir olmadığını gösterir: “Onların (Kitap ehlinin) hepsi bir değildir...” (Al-i İmran/3: 113-114). “Ehl-i Kitap'tan öylesi vardır ki, ona yüklerle mal emanet etsen onu sana noksansız öder; içlerinden öylesi de vardır ki, ona bir dinar emanet etsen tepesine dikilip durmadıkça onu sana ödemez. ...” (Al-i İmran/3: 75).

Şu ayetler ise Müminlerin, Müslümanların hepsinin bir olmayıp, kendi aralarında derece derece yükselttikleri, böylece birbirinden az çok aşağı veya yukarı, ileri veya geri gibi değişik konumlarda olduklarını belirtmektedir: “... İcinizden, fetihten (Mekke fethinden) önce harcayanlar ve savaşanlar, (diğerleri ile) bir değildir. Onların derecesi [dereçeten], sonradan harcayan ve savaşanlardan daha yüksektir. ...” (Hadid/57: 10). “İşte kavmine karşı İbrahim'e verdiğimiz delillerimiz.

Biz dilediğimiz kimsenin *derecelerini [dereçât] yükseltiriz*. Şüphesiz ki Rabbin hüküm ve hikmet sahibidir, hakkıyla bilendir.” (En’am/6: 83). Bu ayetler, Müslümanlar arasında çeşitli derece farklılıklarının, üstünlüklerin olduğunu açıkça gösteriyor. Ama bunlardan birincisi oldukça özel ve tarihsel, ikincisi de bir hayli genel ve daha ziyade akli (delillerle desteklenmek ve güçlendirilmekle ilgili) bir bağlama sahip görünüyor.

Başka bir ayet ise, bebeklik ve çocukluktan itibaren ilerleyen bir ahlaki gelişim evreleri şeklinde değilse de, yetişkin insanların ve özellikle Müslümanların, tarihin her döneminde ve kültürün her coğrafyasında ahlaki açıdan derecelendirilmesine ve böylece ahlaken daha alt bir basamaktan alınıp aşama aşama daha üst basamaklara yükseltilmesine uygun gibi görünüyor. Bu ayet, Fâtır suresi 32. ayettir. Ayette şöyle buyrulur: “Sonra biz, o kitabı kullarımızda seçtiğimiz kimselere (Muhammed’in ümmetine) miras olarak verdik. Onlardan *kendine zulmedenler* vardır. Onlardan *ortada olanlar* vardır. Yine onlardan Allah’ın izniyle hayırlı işlerde *öne geçenler* vardır. İşte bu büyük bir lütuftur.”

Bu ayete göre, Müslümanlar, ahlaki açıdan (ayetteki ifadesiyle “hayırlı işler” [*hayrât*] yapmak bakımından) üçe ayrılırlar: 1. Kendilerine zulmedenler(arkada, geride olanlar). 2. Ortada olanlar. 3. Öne/ileri geçenler (önde, ileride olanlar).Buradaki üçlü yapı, yatay bir yol teşbihi üzerinden yapılmış gibidir; geride olanlar, ortada olanlar, ileride/önde olanlar. Buna göre, ideal ahlak, (en) “ileri ahlak”tır. Yukarıda değinilen başka bazı ayetlerde (örn. Hadid/57: 10; Enam/6: 83) ise dikey bir algı uyandıracak şekilde bazı insanların derecelerinin bazılarında “yüksek” olduğundan bahsedilir. Buna göre, ideal ahlak, (en) “yüksek ahlak”tır. Kalem suresi 64. ayette ise Peygamberimize hitaben, “Sen elbette yüce (*aziim*) bir ahlak üzeresin” buyurulmaktadır. Buna göre de ideal ahlak, (en) “yüce/üstün/büyük ahlak” olmaktadır. Bunların hepsi bir tür üstünlük belirttiğine göre, daha aşağı dereceleri de varsayıyorlar demektir; zaten hepsinde değilse de Fatır suresindeki ayette bunlar da açıkça belirtilmektedir. Bu ayetlere göre özetle – ve vurgulamak için tekrarda mahsur yoksa -, Müslümanlar ahlak yolunda, yahut tabir caizse “ahlaklılık seyr-ü sülukunda”, daha kısa ve özgün tabirle “seyr-i huluk”ta, üç ana gruba ayrılırlar:

1. Geridekiler (“zâlimler”, alçaktakiler, küçük ahlaklılar),
2. Ortadakiler (“muktesitler”, ortadakiler, orta ahlaklılar),
3. İleridekiler (sâbıklar”, “yüksek”tekiler, “büyük” ahlaklılar).

İşte İslam ahlakı bağlamında ideal ahlaktan kastettiğimiz, bu üç grup içinde ileridekilerin ahlakıdır. Peki, bu üç grubun ve özellikle de ileridekilerin (ideal) ahlakının özellikleri nelerdir? Bu kısa hacimli ve kısa süreli çalışmada bunların tamamını tespit edip dile getiremesek de, birkaç örnek özellikten bahsetmek şimdilik yeterli ve yararlı olabilir.

Ahlaken Geridekilerin/Zalimlerin Bazı Özellikleri: Bunlar ahlaken kötü görülen huylar ve davranışları sergileyen kişilerdir. Sadece küçük ahlaki kusurlar değil, büyük ahlak dışlıklar da kendilerinden sadır olan tiplerdir. Kendilerine iyilik yapanlara bile kötülük yapabilecek derecede ahlak zaafiyeti içindedirler. Bunların durumuyla ilgili görülebilecek pek çok ayete bir-iki örnek şunlar olabilir. “Hayır, hayır! Doğrusu siz yetime ikram etmiyorsunuz. Birbirinizi yoksulu yedirmeye teşvik etmiyorsunuz. Mirası hak hukuk demeden yiyorsunuz. Malı aşırı derecede seviyorsunuz. Hayır, bu böyle olmamalı!” (Fecr/89: 1721). “De ki: Gelin, Rabbinizin size neleri haram kıldığını okuyayım: O’na hiçbir şeyi ortak koşmayın. Anne babaya iyilik edin. Fakirlik korkusuyla çocuklarınızı öldürmeyin; ... kötülüklerin açığına da gizlisine de yaklaşmayın. Haklı bir sebep olmadıkça Allah’ın yasakladığı cana kıymayın. ...” (Enam/6: 151; ayrıca bkz. İsra 23-40).

Ahlaken Ortadakilerin/Muktesitlerin Bazı Özellikleri: Ahlaken orta durumda olanlar, bazen iyilik bazen kötülük yapabilen, kötülük yaptığında pişman olup, tövbe eden ve bir daha yapmamaya çalışan, hiç olmazsa büyük kötülüklerden büyük ölçüde kaçınan ve uzak durmayı başaran tiplerdir. Bunlar, iyilik yapana iyilik, kötülük yapana da misliyle kötülük yapma düzeyinde olan, ama iyilik yapana kötülük yapacak duruma düşmeyen, ortalama düzeyde ahlaklı insanlardır. Bunların durumuyla ilgili birkaç özellik olarak şunlar sıralanabilir.1. Büyük günahlardan kaçınırlar ama küçük günahlarda o kadar titiz davranmazlar. Bu konuda şu ayet dikkat çekicidir. “Eğer size yasaklanan (günah)ların büyüklerinden kaçınırsanız, sizin küçük günahlarınızı örteriz ve sizi güzel bir yere koyarız.” (Nisa/4: 31) 2. Yaptıkları iyiliklerde de bir takım kusurlar ve eksiklikler bulunur. “İyi sayılan bir söz ve bir bağışlama,

arkasından eziyet gelen bir sadakadan daha iyidir. ...” (Bakara/2: 263). Asıl üzerinde durmak istediğimiz son grup olduğu için, bunların pek çok özelliği üzerinde daha fazla durmayabiliriz.

Ahlaken İleridekilerin/Sâbıkların (İdeal Ahlak Sahiplerinin) Bazı Özellikleri

Konu başlığımız açısından bizi asıl ilgilendiren, bu son, en ilerideki, en öndeki grubun ahlakıdır. Onların ahlakı “ideal ahlak”tır. Onların ahlakının özelliklerine yine Kur’an açısından bakıldığında şu gibi hususlardan söz edilebilir. Ortalama düzeyde ahlaka sahip olanlar da bu üst düzeyin özelliklerine sahip olmaya çalışmalıdır. İleri, ideal, kemal düzeyde ahlaka sahip olanlar,

1. *Sadece iyiliğe karşı iyilikle değil, kötülüğe karşı da iyilikle karşılık verirler.* Bu konuda, Fussilet suresi 34. ayet dikkat çekicidir: “İyilikle kötülük bir olmaz. *Kötülüğü en güzel bir şekilde sav.* Bir de bakarsın ki, seninle arasında düşmanlık bulunan kimse sanki sıcak bir dost oluvermiştir. Bu güzel davranışa ancak sabredenler kavuşturulur. Buna ancak (hayırdan ve olgunluktan) büyük payı olanlar kavuşturulur.” (Fussilet/41: 34-35). Bir başka ayet şudur: “Bir kötülüğün karşılığı ona denk bir davranıştır; ama kim *bağışlar, düzeltme yolunu tutarsa*, onun mükafatını Allah verir. Hiç şüphe yok ki O haksızlık edenleri sevmez.” (Şura/42: 40).

2. *Sadece büyük günahlardan/ahlaksızlıklardan değil, zerre kadar küçük günahlardan ve ahlaksızlıklardan da kaçınmaya çalışırlar.* Onlar, büyükleri önemseyip, küçükleri fazla umursamayanlardan değildir. Onlar iyilikte de kötülükte de, zerre miskalinin hassasiyetine sahiptirler: “Artık kim *zerre ağırlığınca* bir hayır işlerse, onun mükafatını görecektir. Kim de *zerre ağırlığınca* bir kötülük işlerse, onun cezasını görecektir.” (Zilzal/99: 7-8).

3. *Kendi aleyhlerine bile olsa, hakkı söyler, evrensel adaletten ve her zaman haklıdan yana olurlar.* Ortalama ahlak sahipleri, çoğu zaman ahlaklı olmakla birlikte, eğer bir konuda kendileri veya sevdikleri aleyhine bir durum söz konusuysa bu defa ahlaklılıktan kolayca uzaklaşabilirler. Oysa ileri/ideal ahlak sahipleri böyle değildir; kendileri ve akrabaları, arkadaşları aleyhine de olsa haktan ve adaletten yana tavırlarını sürdürürler; hak, hukuk ve adaleti asla göreceleştirmezler. İlgili ayetlerden

biri şudur. “Ey iman edenler! Kendiniz, ana babanız ve en yakınlarınızın aleyhine de olsa, Allah için şahitlik yaparak adaleti titizlikle ayakta tutan kimseler olun...” (Nisa/4: 135).

4. *Sadece dışa yansıyan tutum ve davranışları değil, kalpleri de temiz ve içleri de ahlaklıdır.* İlgili bir ayet şudur. “O gün ki ne mal fayda verir ne oğullar! Allah’a arınmış bir kalp ile gelen başka.” (Şuara/26: 88-89).

5. *Sadece toplum içinde değil, yalnızken ve gizlice de ablaki kusur işlemezler.* Onlar, toplum içinde nasıl davranıyorlarsa, yalnızken de aynı şekilde davranırlar. Açıkça yapmadıkları kötülükleri gizliden gizliye de yapmazlar. “... Kötülüklerin açığına da gizlisine de yaklaşmayın. ...” (Enam/6: 151).

6. *Sadece bollukta değil, darlıkta da, kendileri ihtiyaç içindeyken de verirler.* “Onlar bollukta ve darlıkta Allah yolunda harcayanlar, öfkelerini yenenler, insanları affedenlerdir. Allah, iyilik edenleri sever.” (Al-i İmran/3: 134). “... Onlara verilenlerden dolayı içlerinde bir rahatsızlık duymazlar. Kendileri son derece ihtiyaç içinde bulunsalar bile onları kendilerine tercih ederler.” (Haşır/59: 9).

7. *Sadece sevmedikleri ihtiyaç fazlalarını değil, sevdikleri şeyleri de verirler.* “Onlar, kendileri sevip istedikleri halde yoksula, yetime ve esire de yemek verirler.” (İnsan/76: 8). “Sevdiğiniz şeylerden Allah yolunda harcamadıkça iyiliğe asla erişemezsiniz. Her ne harcarsanız Allah onu bilir.” (Al-i İmran/3: 92).

8. *İyiliklerini, açıktan ve göstererek yapmaktan ziyade, gizlice yapar ve iyiliklerini gurur ve övünme vesilesi yapmazlar.* “Sadakaları açıktan verirseniz ne güzel! Fakat onları gizleyerek fakirlere verirseniz bu, sizin için daha hayırlıdır...” (Bakara/2: 271).

9. *Yaptıkları iyilikler ve yardımseverliklerden dolayı insanlardan herhangi bir karşılık, hatta sözlü bir teşekkür dahi beklemezler.* Bu anlama gelen ayetlerden biri şudur: “Onlar, seve seve yiyeceği yoksula, yetime ve esire yedirirler. (Yedirdikleri kimselere şöyle derler:) ‘Biz size sırf Allah rızası için yediriyoruz. Sizden bir karşılık ve bir teşekkür beklemiyoruz.’” (İnsan/76: 8-9). “O, hiç kimseye karşılık bekleyerek iyilik yapmaz. (Yaptığı iyiliği) Ancak yüce Rabbinin rızasını istediği için (yapar).” (Leyl/92: 19-20).

10. *Genel olarak itidal/ölçülülük üzere olmakla birlikte hak-hukuk gibi bazı konularda aşırı hassastırlar.* İfrat ve tefritten kaçınıp itidal üzere ol-

mak, iyi bir ahlaki ilkedir ama genel bir ilkedir. Bu ilkeye bağlı kalacağım diye her konuda ortalama bir yol tutturmak, insanı ideal ahlaktan uzak düşürebilir. Oysa ideal ahlak sahipleri, belli bazı konularda çok titiz, çok hassas, çok duyarlıdırlar; bu konulardaki aşırılıkları onlar için ifrata düşmek, aşırıya kaçmak ve dolayısıyla ahlaken kusur içinde olmak sayılmaz. Aksine, bilhassa hak/hakkanîyet konusunda aşırı titiz olmak, ileri/ideal ahlak sahiplerinin özelliklerindedir. Bu konuya örnek olarak şu ayet üzerinde düşünülebilir. "... Eğer onlardan (anne-babandan) biri, ya da her ikisi senin yanında ihtiyarlık çağına ulaşırsa, sakın onlara 'öf' bile deme,..." (İsra/17: 23).

11. *İyi biri olmak ve iyilik yapmakla kalmaz, iyilikte yarışmalar ve yarışta öne geçmeye çalışırlar.* En ilerideki ideal ahlak sahipleri, ara sıra ve gönüllü gönülsüz zoraki iyilik yapmakla kalmaz, kendilerini en iyilerle birlikte iyilik yarışında hissederler ve bu yarışta en öne geçmeye çabalarlar. İlgili ayetlerden biri şudur: "Herkesin yöneldiği bir yön vardır. Haydi, hep hayırlara koşun, yarışın!..." (Bakara/2: 148). "İşte bunlar hayır işlerine koşuşurlar ve o uğurda öne geçerler." (Mü'minun/23: 61).

12. *Ahlaken yozlaşmış, kokuşmuş bir toplumda da yaşasalar, zorbalara ve sürüye uymaz, kendilerini korumayı ve geliştirmeyi bilirler.* Onlar Ad kavmi gibi değildir, zorbalara etik dışı emirlerine uymazlar. "İşte Ad! ... her inatçı zorbanın emrine uydular." (Hud/11: 59). Geleneğe veya kitleye uyarak da ideal ahlaktan ayrılmazlar. "Onlar bir kötülük yaptıkları zaman 'babalarımızı bu yolda bulduk. Allah da bize bunu emretti' derler. De ki: 'Allah kötülüğü emretmez. ...' (Arf/7: 28). Onlar ideal ahlaki değerlerini en kötü ve yozlaşmış toplumlar içinde dahi korumasını bilirler. "Ey iman edenler! Siz kendi sorumluluklarınıza dikkat edin. Siz doğru gittiğiniz takdirde yanlış yola sapanlar size zarar veremez. ..." (Maide/5: 105).

Daha da çoğaltılabilecek olan bu özellikler şimdilik yeterlidir. Önemli olan, daha çok sayıda insanın, ortadakilerin ortalama ahlakıyla yetinmeyip, ileridekilerin ideal ahlaki kemaline erişme gayreti içinde olmasıdır. Ahlaklılık, evrensel bir yarıştır ve Müslümana yakışan, bu yarışta en önde olmaktır. ■